

УДК 009+7.013+7.03(477)+7.036

Котова О.О.

Південноукраїнський національний педагогічний університет ім.К.Д.Ушинського, м. Одеса

КУЛЬТУРОТВОРЧІ ІНТЕНЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦЬКОГО НОНКОНФОРМІЗМУ В СВІТОВОМУ КОНТЕКСТІ 60-80-Х РР. ХХ СТ.

Котова О.О. Культуротворчі інтенції українського мистецького нонконформізму в світовому контексті 60-80-х рр. ХХ ст. Стаття присвячена явищу нонконформізму в культурі. Розглянуто специфіку вітчизняного андерграунду в світовому культурному контексті в період 1960-80-х рр. Художня проблематика подана в контекстних зв'язках зі сферами буття культури минулого і сьогодення. Представлена історіографія цього явища. Ідеї, характерні для нонконформізму 1960-80-х рр. ХХ ст.: бунтарство, інакомислення, опозиція офіційному стану, загострення проблеми свободи, ідея катастрофічності, теорія відчуженості, принцип екзистенційності. Феномен українського андерграунду, його аспекти та особливості розглянуто в культурному контексті радянського і світового мистецтва 1960-80-х рр.

Ключові слова: культурологія, мистецький нонконформізм, неофіційна культура, андерграунд, свобода.

Котова О.А. Культуротворческие интенции украинского художественного нонконформизма в мировом контексте 60-80-х гг. ХХ в. Статья посвящена явлению нонконформизма в культуре. Рассмотрена специфика украинского андерграунда в мировом культурном контексте в период 1960-80-х гг. Художественная проблематика подана в контекстных связях со сферами бытия культуры прошлого и настоящего. Представлена историография этого явления. Идеи, характерные для нонконформизма 1960-80-х гг.: бунтарство, инакомыслие, оппозиция официальному положению, обострение проблемы свободы, идея катастрофичности, теория отчуждения, принцип экзистенциализма. Феномен украинского андерграунда, его аспекты и особенности рассмотрены в культурном контексте советского и мирового искусства 1960-80-х гг.

Ключевые слова: культурология, художественный нонконформизм, неофициальная культура, андерграунд, свобода.

Kotova O.A. Creative intentions Ukrainian artistic nonconformism in the global context in 1960-80s. The article is devoted to the phenomenon of nonconformism

in culture. Specificity is considered the Ukrainian art nonconformism in a world cultural context during the period in 1960-80s. The research comprises artistic, cultural, philosophical, social, political, and historical factors of the time period under consideration. The historiography of non-conformism and its theoretical aspects have been investigated. Description of Ukrainian national non-conformism art, peculiarities of its schools within the context of soviet and global art in 1960-80s has been contributed into. Artistic problems have been revealed through contextual links with the cultures of the present and past. The phenomenon of Ukrainian non-conformism has been considered; its aspects and features have been shown within the cultural context.

Keywords: culture, art non-conformism, informal and official culture, underground, cultural studies, creativity, freedom.

Постановка проблеми. Сучасна українська культура знаходиться в страбичній напрузі подвійної дії: глобалізації і трибалізації. Якщо глобалізація несе за собою технологічний розвиток, телематику, інформацію засобів масової інформації, що сприяють формуванню транснаціональних корпорацій і світового ринку, прискорення інтеграції націй у світову систему, розширення культурних контактів у сучасному світі, то й має в собі погрозу ідентичності, втрату культурної самобутності, виключає спроби додати існуванню особистісний характер. У відповідь на це виникає «трибалізація» (термін «tribalizzazione» був утворений А.Б.Олівою, теоретиком і критиком сучасного мистецтва, від слова «tribu»- племя), яка «нерідко відзначена реакційним і регресивним характером; мова йде про реанімацію націоналістичних і фундаменталістських умонастроїв, зміцнення споконвіку властивій тій чи іншій національній групі цінностей» [6:191]. Істина, мабуть, як завжди, знаходиться в золотій середині, між глобалізацією і трибалізацією, конформізмом і нонконформізмом.

Нонконформізм нашого часу полягає в опорі глобальному характеру процесу перетворення усього і вся в товар, у тому числі культури й мистецтва. Якщо в 1960-80-і роки вітчизняні нонконформісти знаходилися в підпіллі, де краща частина їх, дисидентська еліта, намагалася відродити професійне відношення до культури, то зараз частина підпілля, андерграунду перетворилася в істеблшмент, частина канула в лету, а частина залишилася нонконформістами, в опозиції до ринку, точніше «продажності» мистецтва і пристосовності до ринку, а значить незатребуваності, а значить змушеного інакомислення.

Про актуальність проблеми нонконформізму в культурі сьогодні свідчить відкриття музеїв нонконформістської культури, систематичне проведення виставок художників-нонконформістів в Україні, поява нових сайтів в Інтернеті, каталогів, дисертацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри те, що окремі прояви цього непересічного культурного феномену знайшли висвітлення в чис-

ленних публікаціях мистецтвознавців і культурологів: дослідження українського неофіційного мистецтва (О.Голубець, Г.Заварова, Б.Лобановський, Г.Меднікова, О.Найден, О.Петрова, М.Попович, Г.Скляренко, О.Титаренко, О.Федорук), дослідження російського нонконформізму (О.Якимович, Б.Гройс, В.Тупіцин), аналіз проявів модернізму й постмодернізму на Заході (А.Кукаркін, І.Кулікова, В.Крючкова, Л.Левчук, Л.Ліфшиц, Н.Маньковська, М.Мудрак, Б.Оліва, Л.Рейнгардт), культурологічний аналіз недостатньо здійснений. Дослідження регіональної специфіки мистецького нонконформізму 1960-80-х рр. дає можливість виявити нові грані закономірностей появи та розвитку цього культурного феномену, визначити в ньому загальне та особливе, з'ясувати його місце в загальнокультурному контексті.

Мета дослідження: культурологічне осмислення креативних інтенцій українського мистецького нонконформізму в світовому контексті 60-80-х рр. ХХ століття.

Завдання: відповіді на питання, що є нонконформізм у культурі, проаналізувати стан вітчизняного мистецького нонконформізму й світового, виявити передумови вітчизняного й світового андерграунду, віднайти унікальність й типовість українського мистецького нонконформізму, виявити й обґрунтувати світовий культурний контекст, у якому формувався український мистецький нонконформізм, обґрунтувати поняття свободи як вищої цінності вияву творчого духу художників-нонконформістів у зв'язку з культурними процесами у світі.

Основний зміст. Термін «нонконформізм» утворився від латинської транскрипції «non + conformis» – той, що не є відповідним, одноманітним, згодним з... У культурологічній науці поняття «нонконформізм» розшифровується як інакомислення, бунтарство, незгода з усталеною ідеологічною чи моральною доктриною держави тощо. Світоглядні основи нонконформізму простежуються у появі «незгодних» в англійській церкві XVI-XVII ст., а також у культурних, літературних, художніх, музичних (декадентських чи абстракціоністських) експериментах і релігійних течіях зламу XIX-XX ст., коли був істотно підірваний авторитет традиції раціоналізму, в ідейно-філософських концепціях кінця XIX - середини ХХ ст., в теоріях американських (Р. Міллс, Д. Рісмен, П. Гудмен) і західноєвропейських соціологів (Франкфуртської школи: Г. Маркузе, Ю. Хабермас, М. Хоркхаймер), репрезентантах неофрейдистської (Е. Фромм) і філософії екзистенціалізму (Ж.-П. Сартр, А. Камю). У СРСР термін «нонконформізм» набув актуальності в 1960-і рр., як синонім культури, яка була альтернативою соцреалізму [2:102; 3:108].

Терміни «андерграунд» і «контркультура» є західного походження, натомість терміни «неофіційне мистецтво», «дисидентство», «шістдесятництво» позначали суто вітчизняні

явища. Поняття «нонконформізм», «неофіційне мистецтво», «андерграунд», «інше мистецтво», «шістдесятництво», «дисидентство» є суміжними, близькими за змістом, однак із нюансами різних значень. Поняття «нонконформізм», на наш погляд, є більш багатогранним і частіше вживається в мистецтвознавстві, культурології, соціології, де воно означає «неофіційне мистецтво», «дисидентство», «шістдесятництво» й «андерграунд», які мають чіткі часові рамки та прив'язані до певного регіону.

Формування нонконформістської контркультури 1960-х рр. було реакцією культури на удаване благополуччя суспільства споживання. У «молодіжній революції 60-х років», на думку найбільше радикально настроєних дослідників, вчинився вихід за межі ідеології, вона торкнулася рівня свідомості, глибинних людських почуттів. «Субкультура протесту», у яку вилилися молодіжні рухи 60-х рр., виявилася контркультурою, націленою на формування нових відносин між людьми. Американський філософ Д.Белл у книзі «Наближення постіндустріального суспільства» першим інтерпретував поняття «контркультури» як «революції у стилі життя», що припускає «звільнення» від усіх соціальних залежностей, від будь-яких зобов'язань перед іншими людьми, від норм і вимог моральності, без чого неможливо нічим не обмежене «самоздійснення особистості», «неосяжна особиста воля» [7:29].

У ХХ ст. надзвичайно загострилося протистояння конформізм – нонконформізм. Ці поняття конституювалися в соціальних науках на Заході на початку ХХ ст., причому вживання термінів «conformity» і «nonconformity» створювало труднощі, тому що вони позначали явища конформності та нонконформності, які мають психологічну природу. Конформістський тип свідомості, на думку Г. Меднікової, є витвором цивілізації розуму, що відмовилась від трансцендентного, духовного [5:121].

Ідея «великої катастрофи» близька західному культурному регіону в ХХ столітті. Сюди можна віднести й теоретичні міркування Ж.-Ф. Лютара, на які посилається А.Б.Оліва про постмодерністську ситуацію, як про «катастрофу», «зламування», «парадокс», переривчастий і прямолінійний розвиток і, аналізуючи науку, трактує її як «виробництво незнання» [6:69]. Творчі досягнення: фільми М.Антоніоні й Б.Бертолуччі, музика К. Пендерецького, об'єкти Ж.Тінгелі, картини Ф.Бекона, А.Таліеса, акції Й.Бойса. В нас – це музика В.Сильвестрова, Л.Грабовського, кінематограф С.Параджанова, К.Муратової, театр Д.Лідера, М.Івницького, поезія В.Стуса, Л.Костенко, мистецтво К.Звіринського, Л.Ястреб тощо.

Першими на радянське нонконформістське мистецтво відрефлексували зарубіжні дослідники (P.Sjklocha, J.Mead. 1967; Gregory Muller. 1972; Dodje.Alison Hilton. 1977) [4:102]. Дуже важливою подією була поява каталогу «Contemporary Art From The Ukraine» – «Сучасне мистецтво з України. Ви-

ставка живопису – малюнків, скульптури. Мюнхен. Лондон. Нью Йорк. Париж 1979. Каталог” [8] (на трьох мовах), де М. Мудрак фактично знайомила Захід із неортодоксальним мистецтвом з України. Це було одним із перших ґрунтовних досліджень українського нонконформістського мистецтва.

Серед культуротворчих ідей, що мали вплив на вітчизняних художників-нонконформістів 1960-х рр., є й філософія екзистенціалізму, й структуралізму, і східні навчання (даосизм, суфізм), і авангардні, неоавангардні й модерністські плинни в мистецтві. Те, що Україна була «законсервована», несло й позитивні наслідки, що створили національний феномен, який можна порівнювати з феноменами інших республік колишнього СРСР, однак несучи й складності в порівнянні із західними процесами того ж тимчасового періоду.

Відмінності між західною й вітчизняною нонконформістською культурою 1960-80-х рр. полягають, по-перше, в таких умовах: західна культура оперувала в рамках ліберального суспільства, а вітчизняна – у рамках державної цензури та соціалістичної ідеології. По-друге, відмінності – у стилістиці: у більш революційних формах мистецтва на Заході – «неоавангардне мистецтво», у революції форм мистецтва в Україні – «неомодерністичне мистецтво», яке було більш традиційне та не заангажоване.

Специфіка українського нонконформістського мистецтва 1960-80-х рр. полягає у наступному: 1) у відродженні національної культури, зверненні до першооснов української ментальності, фольклорних традицій; 2) у співставленні себе зі світовим мистецьким процесом; 3) у зосередженості на професійних завданнях, де форма й зміст спрямовані на естетизацію мистецтва; 4) у довірливому, інтимному зверненні до людини; 5) сакральності, неприйнятті офіційної ідеології; 6) ідеалізмі, романтичності, пошуку правди й чесної позиції.

Український мистецький нонконформізм представлений регіональними школами з характерними особливостями в Харкові, Дніпропетровську, Миколаєві, Івано-Франківську, Ужгороді, але головними центрами образотворчого процесу залишилися Київ, Львів і Одеса зі своїми своєрідностями. Акції українського нонконформістського мистецтва – неофіційні квартирні виставки, самвидавчі каталоги, вуличні виставки, (наприклад, «парканна» виставка «Сичик+Хрущук» в Палє Роялі, в Одесі 1967 р., що на 7 років була раніше ніж «бульдозерна»).

«Друге відродження» 1960-х рр. на Україні стало трансгресією «розстріляного відродження» 1920-х - початку 1930-х рр. і пов’язане з «відлигою». 1960-ті роки стали розквітом вільнодумства, часом «відкриття Європи й Америки» (В. Сильвестров), що можна порівняти з відкриттями нових континентів у самому мистецтві. За характером творчості й за моральною позицією в мистецтві до українського нонконформізму можна віднести

цілу низку діячів культури (А. Суммар, В. Ламах, Г. Гавриленко, А. Лимарев, А. Левич, І. Марчук, Ф. Гуменюк, О. Дубовик, А. Горська, Р. Сельський, К. Звіринський зі своїми школами, «неформальна академія» Ф. Манайла, В. Макаренко, А. Антонюк) [4:115]. Серед них – і художники-нонконформісти Одеси. Творча нонконформістська інтелігенція загострила головне протиріччя для всієї радянської епохи – протистояння тоталітарного “ми” і традиційної культурної потреби зберегти духовне “я”, що так багато значить в усі століття й епохи.

Висновки. Нонконформізм був реакцією на ідеологію й політику неоконсерватизму, властивостями якого є тотальний конформізм, фетишизація предметів споживання й інші симптоми постіндустріального суспільства; в культурах тоталітарних систем. Нонконформізм у деякій мірі з’явився складовою фундаменту, на якому стоїть постмодернізм.

Ідеї, характерні для нонконформізму 1960-80х рр. ХХ ст.: бунтарство, інакомислення, опозиція (альтернативність) офіційному, загострення проблеми свободи, ідея катастрофічності, теорія відчуженості, принцип екзистенційності.

Сакральність і чесна позиція, неприйняття офіційної ідеології, юний ідеалізм, романтичність, шукання правди і чесної позиції, опір, загострення на суто професійних задачах, вихід на світову мову й національне відродження – характерні риси для українського мистецького нонконформізму.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані у процесі вивчення теорії та історії української культури, образотворчого мистецтва, слугувати методологічною базою для подальшої розробки проблем, пов’язаних зі світовою культурою 1960-80-х рр. У **перспективі** подальшої розробки проблеми передбачається більш детальне освітлення регіональних проявів української нонконформістської культури.

Література

1. Андерграунд вчера и сегодня / Авт ст. Айзенберг М., Арабов Ю., Байтов Н., Гройс Б. и др. // Знамя. - М: Красный пролетарий, №6, 1998. – С.172-199.
2. Большая советская энциклопедия [в 30 т.] / Гл. ред. А. М. Прохоров. – М.: Советская энциклопедия, 1974. – Т.18. – 632 с.
3. Кукаркин А.В. Буржуазная массовая культура: Теории. Идеи. Разновидности. Образцы. – М.: Политиздат, 1978. – С.101-118.
4. Медведева. Історіографія нонконформізму в українському образотворчому мистецтві 60-х рр. ХХст. // Мистецтвознавчі записки: зб. наук. праць. - К., 2002 - вип.1(2) – 104с.
5. Г.С.Меднікова. Українська і зарубіжна культура ХХ століття: Навч. посіб. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2002. – С. 115-173.
6. Олива А. Б. Искусство на исходе второго тысячелетия. – М.: Художественный журнал, 2003. – 215 с.
7. Сауленко Л. Введение в культуру ХХ века: Краткий очерк. – Одесса: Астропринт, 2002. – С.18-33.
8. Сучасне мистецтво з України. Виставка живопису-малюнків-скульптури. Мюнхен. Лондон. Нью Йорк. Париж: каталог / [вст. ст. М.Мудрак]. – Мюнхен-Париж: Комітет пересувних виставок, 1979. – 88с.: іл.